

תכנון המרחב בקהילה הקיבוצית המשתנה

מפגש 2: תכנון קיבוצי במיטבו – מהלכה למעשה

יום ה' 22.7.21

אדר' צאלה קרניאל

יד טבנקין

- הקיבוץ התאפיין בעבר בזהות מובחנת ומגובשת, שהתבטאה בתכנון אזורי ייחודי ויצרה מודל מרחבי המזוהה עם הקיבוץ.
- בעשורים האחרונים חל שינוי חד באידיאולוגיה ובערכים המכוונים של החברה הקיבוצית, ההופכת מחברה שיתופית לחברה בעלת מאפיינים שיתופיים חלקיים. במקביל, העיסוק בחקלאות בקיבוץ הולך ומצטמצם.
- המרחב החקלאי הפתוח הסמוך ליישובים הכפריים נמצא בעשור האחרון תחת לחצי פיתוח עזים, הנובעים, בין היתר, מהתפתחות הערים, משבר הדיור וירידת קרנה של החקלאות.
- השינוי מעמיד סימני שאלה בפני המודל המרחבי המזוהה עם הקיבוץ, ומטשטש את דמותו הייחודית. יש הטוענים כי קיימת סכנה להרס מרקמו הייחודי של המרחב הקיבוצי המשותף.

מהו המקום שנחבא בתכנון? זהו המקום האידאולוגי. אותה אידאולוגיה שראתה צו עליון בהפרחת השממה; אותה אידאולוגיה שראתה חובה 'לכבוש את הארץ' ולכונן את הקשר המחודש בין עם ישראל לאדמתו. אותה אידאולוגיה העונה לשם 'ציונות'. טרם קום המדינה זכו המטרות האמורפיות של 'כינון עם נורמלי' או כינון 'בית לאומי' לתרגום מעשי בהתיישבות הכפרית.

(שדר, 2006)

מקור: אתר יד טבנקין

- בין מושגי היסוד של האידיאולוגיה הציונית - גאולת הארץ, כיבוש השממה, שיבה לאדמה ע"י חקלאות.
- הקיבוץ כלי מרכזי במימוש הפרויקט הלאומי הציוני – מיקום אסטרטגי כאמצעי לחיזוק דריסת הרגל היהודית בארץ, קו הגנה ראשון בקרבות, מרבית הייצור חקלאי.
- במהלך השנים חל שינוי אידיאולוגי - החקלאות אבדה חשיבות כאמצעי למימוש מערכת הערכים הציונית, הגישה הסביבתית החליפה את התפיסה שחתרה לניצול משאבי הטבע לפיתוח האומה, התכנון הלאומי נטש את אתוס ההתיישבות ופיזור אוכלוסין לטובת ציפוף וצמיחה מכוונת מטרופולין.
- המגמה החדשה - ניצול אינטנסיבי של אדמות מפותחות, שימור שטחים פתוחים.
- קרקע חקלאית – נתפסת כרזרבה לאספקת שטח לצרכי מגורים ולהתרחבות ההתיישבות העירונית.

הקיבוץ הוא "לא עיר ולא כפר" - אלטרנטיבה לעיר הקפיטליסטית מחד, המבוססת על השאיפה לחזרה אל הטבע, אל עבודת האדמה ואל עבודה פיזית, לצד מאפיינים אורבניים שנעדרים מיישובים כפריים או פרבריים (כהנא, 2011).

החזון החברתי מתורגם למרחב פיזי:

- שיתופיות ושוויוניות - מרחב משותף לכל תפקודי החיים, החינוך, התרבות, הבריאות.
- פשטות, צניעות ושליטת הקניין הפרטי - אידאל של הסתפקות בתנאי דיור צנועים, דירת המגורים היא רכושו של הקיבוץ.
- שטחים פתוחים רציפים וללא כבישים - הנוי הציבורי מגיע עד פתח הבית.
- אין הבחנה בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי – הקיבוץ כולו מרחב פרטי משותף לכלל החברים.
- שטח המחנה מסומן בתב"ע ללא חלוקה פנימית, ומאפשר גמישות והשתנות ללא צורך בהליכים סטטוטוריים.

רמת יוחנן - 1978

רמת יוחנן - 2018

דמותו הפיסית של הקיבוץ – צורת יישוב ייחודית בתולדות התכנון בקנה מידה עולמי – היא תמונה נאמנה של האידיאולוגיה הקיבוצית על גלגוליה השונים והתמורות שחלו בה. מעידן הצניעות והצנע עם האדריכלים הנזיריים בראשית שנות ה-20, דרך התקופה האדריכלית ההרואית בשנות ה-30 וה-40, משם לתקופת השרירים של האדריכלים ה"ברוטליסטים" שהתפתחו בשנות ה-50 וה-60 ועד חגורת השומן האדריכלית שצימח הקיבוץ בשנות ה-70 וה-80. היום, בעידן השיוך וההפרטה, כאשר שכונות חדשות של דיירים שאינם חברי קיבוץ נבנות בצמוד למשק הוותיק, היישוב הקיבוצי מאבד את חזותו הייחודית ונעשה בהדרגה דומה ליישובים קהילתיים ושכונות פרבריות אחרות ברחבי הארץ.

(כהנא, 2001)

בנוסף לשינוי בערכים המכוננים של החברה הקיבוצית, גורמים חיצוניים משפיעים על המרחב הקיבוצי:

- פתיחת הישוב למבקרים, עובדים וצרכנים חיצוניים
- הקמת שכונות הרחבה קהילתיות
- היחלשות המוסדות המרכזיים של התנועה הקיבוצית
- גידול במעורבות הממסד הארצי בתהליכי התכנון הפנים קיבוציים
- החלת תקנים תכנוניים ארציים גנריים על תכניות בניה בקיבוצים
- שינוי מדיניות המקרקעין של רמ"י והסדרי העלות בקרקע

כל אלה הביאו את הקיבוצים, בעיקר המתחדשים אך גם השיתופיים, לאבד באופן ניכר את האופי המקורי שלהם ולהפוך לדמויי יישובים קהילתיים פרבריים. כבר לא "לא עיר, לא כפר" אלא יותר פרבר ממעמד הביניים, שהוא בו זמנית גם עיר וגם כפר (Achouch and Morvan, 2012).

פרגמנטציה של המרחב הציבורי ועדיפות למרחב פרטי

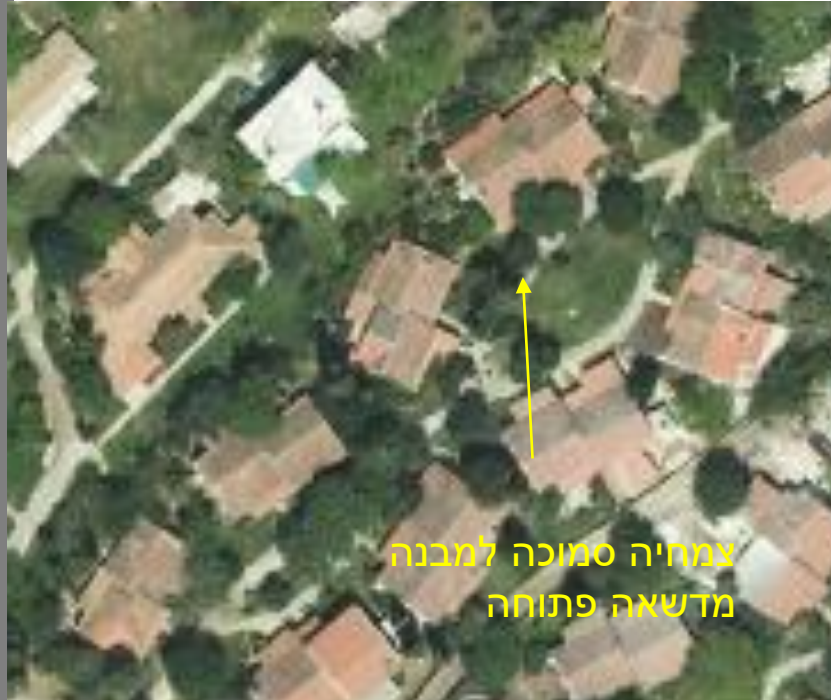
מדרכה צמודה לבתים - נוצר שטח
ציבורי ביניהם.

מדרכה אחת במרכז - נוצרים
שטחים פרטיים.

פרגמנטציה של המרחב הציבורי ועדיפות למרחב פרטי

צמחיה אי רגולרית סמוכה למבני המגורים
מותירה מדשאות פתוחות למעבר

צמחיה רגולרית בין מבני המגורים
מגדירה את השטח הפרטי סביב המבנה

שני גרנק-עשבי , אוניברסיטת תל אביב תשע"ד

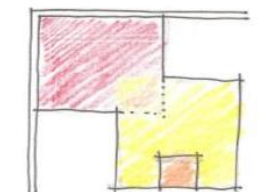
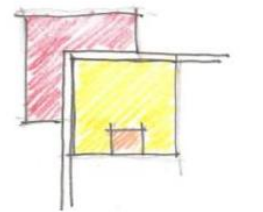
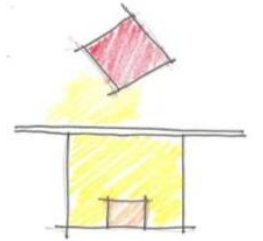
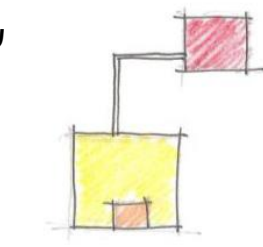
"נפרדת"

"צֶלֶת קֶרֶבֶת"

"נושקת"

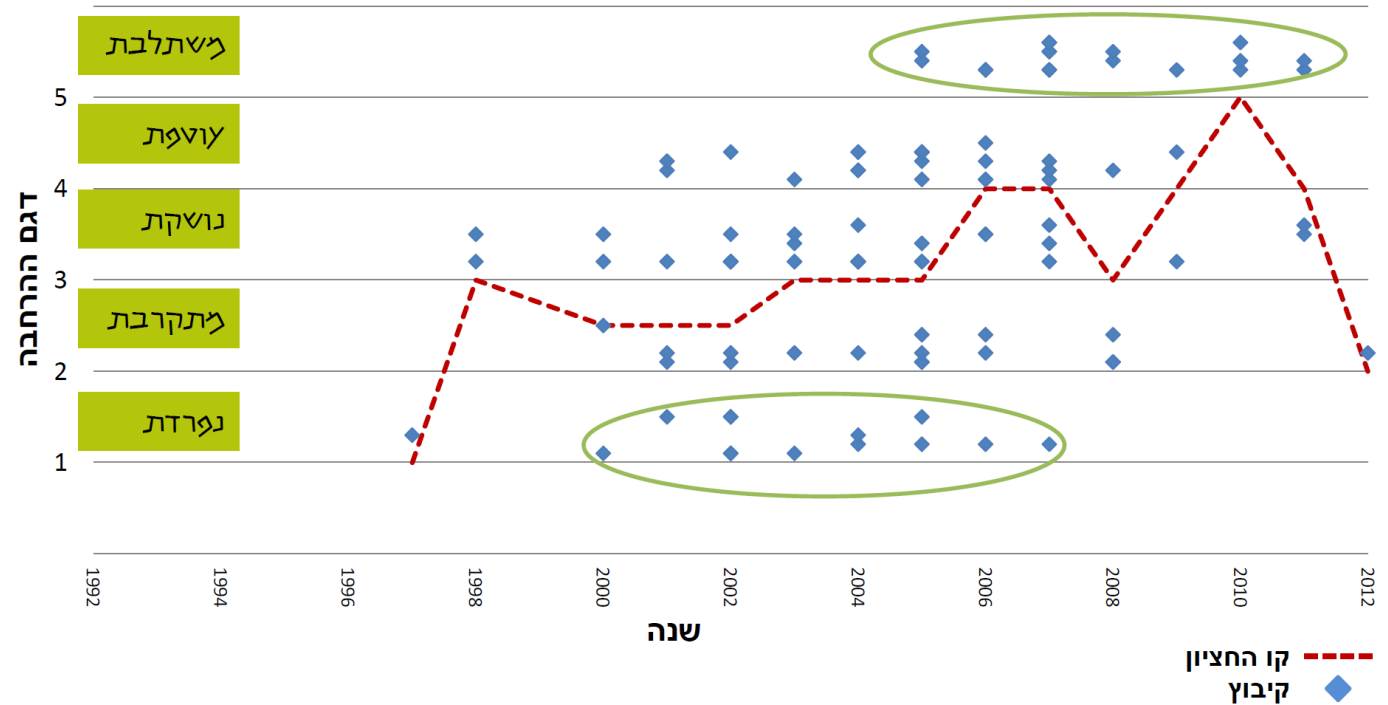
“צְלִידַת דּוֹפֵן
עוֹסֶפֶת”

"כֶּשֶׁת לִבָּת"

- מעבר מסכימת תכנון היסטורית למגוון דגמי פריסה מרחבית.
- מעבר מדגם המושתת על עקרונות תכנון הקיבוץ ההיסטורי לדגמים פרבריים זרים.
- בעשור האחרון שינוי מסכימות תכנון מנותקות לדגמים המשתלבים במרקם התכנון של הקיבוץ הוותיק.

השתנות דגמי התכנון בגישת השנים

הקיבוץ היום רחוק מן הערכים המסורתיים שהיו מזהים עימו בעבר:

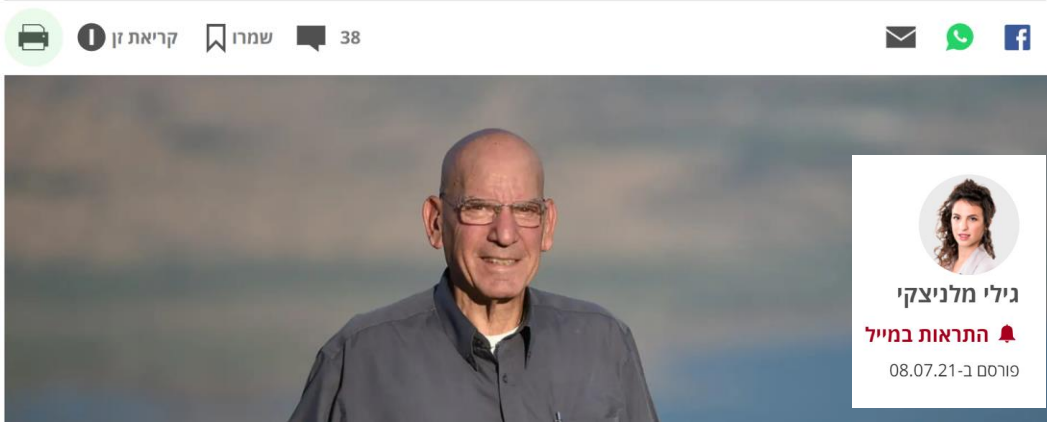
- הזדהות נמוכה עם ערכים כשוויון, פשטות וצניעות, הסתפקות במועט, משימתיות לאומית.
- הערכים המרכזיים - ערבות הדדית, שותפות בנכסים, איכות חיים.

עם זאת:

- פחות מחמישית מעוניינים שקיבוצם יהפוך לישוב קהילתי, כשני שליש אינם מעוניינים בכך (פלגי ואורחן, 2018).
- קיימת הסכמה כי על מנת שהקיבוץ ימשיך להתקיים כקיבוץ, מסגרת החיים בו חייבת לכלול יסודות מהותיים של שיתוף.
- עקרון הערבות ההדדית הוא אחד המרכיבים החשובים שייחודיים לקיבוץ.
- ערך השוויון מקבל ביטוי חדש הנובע מהצורך לשמור על שוויון בסיסי בין החברים בנושאים כגון: סיעוד, חינוך, בריאות, ביטחון סוציאלי ותמיכה באוכלוסיות חלשות, כחלק מעקרון הערבות ההדדית.

"איכות החיים במרכז הפכה לסיוט. ניצור ערים טובות בצפון ונביא אלינו את התושבים"

יו"ר הוועדה המחוזית צפון, אורי אילן, כועס על היחס לפרפריה ("מה, אנחנו אזרחים סוג ב'"), משוכנע שהגיע הזמן לנפץ את המיתוסים ולקדם התחדשות עירונית גם בקרית שמונה ובבית שאן – וקורא למושביקים להחליף דיסקט

ועדיין, שמעתי ממש השבוע על 120 צמודי קרקע שיוצאים לשיווק בכפר תבור.

"זה לא משהו שעוד נראה הרבה בעתיד, וזה נשען על תוכניות עבר. כבר עכשיו באים

אלינו מהקיבוצים עם תוכניות מאושרות להרחבות ומבקשים מיוזמתם לעדכן אותן

ולצופף, כי יש הבנה של האיכויות של קהילה ובנייה קיבוצית אמיתית, לא שכונות

פרבריות. עם זאת, אנחנו לא פנאטים. יהיו עדיין יישובים צמודי גדר מרוחקים, שבהם גם

אם אנחנו אומרים 'קחו 750 מטר לבית — רק תבואו', עדיין אף אחד לא בא. אבל

במקומות שבהם ערכי הקרקע עולים, זה לא יקרה יותר. אנחנו מקדמים תוכניות לציפוף

המרקם העירוני והתחדשות בשותפות עם כל הגורמים הממשלתיים וגם עם יזמים

שמגיעים למקומות כמו נוף הגליל ושלומי".

תהליך תכנון מעגלי - ראשיתו במהלך של פריצת גבולות ושינוי והמשכו במיתון ובשיבה לחלק ממאפייני הבינוי הקיבוצי המסורתיים:

- מגמת חזרה של הדור הצעיר יצרה הזדמנות לפיתוח מגוון סוגי מגורים חדשים.
- עצירת הקמת שכונות הרחבה יצרה הזדמנות לתכנון התפתחות הקיבוץ בראייה היוצרת חיבור ורצף.
- הדרישה לבנייה מגוונת, צנועה וצפופה יותר מגיעה גם מתוך הקהילה הקיבוצית, מתוך הבנה שהתפשטות וזחילת פיתוח לשטחים הפתוחים אינם נכונים ואינם אפשריים.

התנועה
הקיבוצית

יד טבנקין
המרכז המחקרי, רעיוני, תעודי ומדעי
של התנועה הקיבוצית

יום עיון

אתגרי התכנון במרחב הקיבוצי

מקומן ותפקידן של ועדות התכנון בקיבוצי

יום העיון יתקיים ביום ג', י"ט סיוון תשע"ד,
17 ביוני 2014 ביד טבנקין, רח' היסמין 1, רמת אפע

מושב ראשון 11:30 - 9:30
תכנון בקהילה הקיבוצית -
מתווה משותף לתנועה הקיבוצית וליד טבנקין
יונה פריטל, מנהלת יד טבנקין

ממציא סקר ועדות התכנון הקיבוציות (2013-2014)
אדר' צאלה קרניאל, יד טבנקין

פאנל רכיז ועדות תכנון - תועדת התכנון ואתגרי התכנון הישועי
יוז' לנדאן, נען; **רבקה וגמי סטר**, דגניה ב'; **משה אריאלי**, אשדות
יעקב איחוד; **יהודה ברוק**, הסוללים; **יוסי ליבנה**, געתון
הצעה ודיון עם קהל המשתתפים

הפסקה

מושב שני 14:00 - 12:00
גבול הקיבוץ ושכונות ההרחבה -
תהליכי התבססות של מרחב וחברה
אדר' שני ברק-עשבי, אוני תל אביב

יחסי הגומלין בין תכנון, חיי הקהילה ושיתוף ציבור -
תפקידה של ועדת התכנון **אדר' הדס בן**

סיכום - התכנון הקיבוצי בראייה תנועתית
רפי עשתי, התנועה הקיבוצית

דמי כביסה 70 ₪ (לגרשמים מראש 60 ₪)
להרשמה ובירורים:
מחירות יד טבנקין 03-5344458 שלוחות 102/0
yadtabmaz@bezeqint.net

יום עיון

אתגרי התכנון במרחב הקיבוצי

יתקיים ביד טבנקין, רח' היסמין 1, סמינר אפעל, רמת אפעל
ביום א', ה' באדר א' תשע"ו, 14/02/16
הובלת תהליכי תכנון בקיבוץ -
מענה לצרכים פנימיים ואיומים חיצוניים

מוזמנים: רכזי/ות תכנון, מנהלי/ות קהילה
ויושבי/ות ראש בקיבוצים, אדריכלים/ות
ומתכננים/ות, הציבור הרחב

9:00 התכנסות וכיבוד
דברי פתיחה - **יונה פריטל**, מנהלת יד טבנקין
9:30 מושב ראשון - הליכי תכנון ארציים
והשפעתם על הקיבוץ
* הסכמות מול רמ"י ומינהל התכנון
(חלופת האגודה, תמ"א 35)
רפי עשתי, מחלקת קרקעות ותכנון בתנועה הקיבוצית
* השפעת תכנון שכונות עירוניות חדשות
במסגרת וועדות התכנון הלאומיות (הות"ל)
והותמ"ל) על קיבוצים סמוכים
איתמר בן דוד, החברה להגנת הטבע
10:30 מושב שני - כיצד מובילים תהליכי תכנון
תוך שיתוף ההנהלה והציבור?
סדנא מעשית לפיתוח כלים לניהול משתף
ד"ר **ארנה שמר** - מנחת תהליכי שיתוף
12:00 הפסקה וארוחת צהרים קלה
12:30 סיכום הסדנא - ד"ר **ארנה שמר**
ואדר' צאלה קרניאל

13:30 סיום

- ייחודיות המרחב הקיבוצי נובעת מהשילוב בין מרכיבים פיזיים-מרחביים למרכיבים חברתיים-ערכיים.
- העיסוק התכנוני הקיבוצי-ממסדי התרכז בעיקר בנושא השימור ובנושא הקרקעות, ואילו נושא התכנון לא טופל במסגרת של חשיבה וראייה כוללת.
- גורמי התכנון הפנימיים בקיבוצים מתמודדים עם קשיים בהובלת תהליכי תכנון הנובעים מהיעדר ידע מקצועי, היעדר סמכויות ותקציבים והיעדר חזון תכנוני ארוך טווח.
- קושי גדול בהתמודדות עם דרישות מוסדות התכנון מבחון ועם דרישות חברי הקיבוץ מבפנים.

- יוזמה משותפת ליד טבנקין ולתנועה הקיבוצית - מבוססת על עבודה משותפת עם גורמי התכנון המקומיים בקיבוץ לבחינת כיווני התמודדות עם שאלות תכנוניות.
- לימוד הצרכים והקשיים, לצד זיהוי הכוחות והחזקות המקומיים, מאפשר לפתח דיאלוג משמעותי עם חברי הקיבוץ.
- הוקם פורום רכזי תכנון מקיבוצים שונים והתקיימו ימי עיון וכנסים שעסקו בשאלות הקשורות באופי הקהילה כתהליך משלים הכרחי לתהליך הסטטוטוריים.

לא נערכת תכנית אב טרם הכנת התב"ע.
לא מתקיים שיתוף ציבור המלווה את
התכנון.

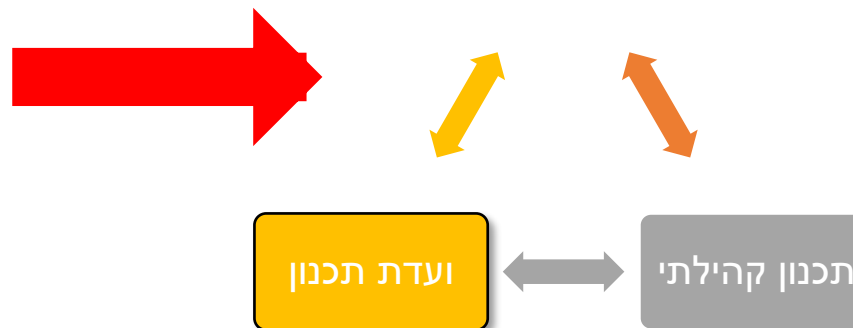
השאלות המהותיות ביחס לאופיו של
הישוב לא נדונות.

נוצר פער בין התכנון הסטטוטורי
המתקדם לבין התהליכים החברתיים
והקהילתיים שאינם קיימים.

קושי ביישום התב"ע
קושי בגיבוש הסכמות פנימיות
קושי באכיפת החלטות.

• התב"ע מהווה כלי מוגבל לביטוי נושאים ערכיים,
מופשטים ועקרוניים.

• יש צורך להשלים את התכנון הסטטוטורי בתכנון
פנימי – קהילתי.

• נדרש דיון משלים להגדרת החזון התכנוני הפנימי של
הקיבוץ וההסכמות הקהילתיות ביחס לאופיו ולפיתוח
העתידי בתחומו.

הדיון הפנימי לבדו אינו מספיק - השינוי העיקרי במבנה המרחבי של הקיבוץ נובע מהדרישות התכנוניות והתקנים שנקבעים ברמת המדינה:

- מספר רב של רגולטורים פועלים ומכוונים את פיתוח היישוב הכפרי - מנהל התכנון, ועדות מחוזיות, מועצת מקרקעי ישראל, רשות מקרקעי ישראל (רמ"י), משרד הבינוי והשיכון, משרד החקלאות, משרד התחבורה.
- החלתם של תקנים ארציים מקבעת את הפתרון הפרברי כפתרון הגנרי לתכנון הקיבוצים, בלי להתחשב באופיים השונה משאר היישובים הכפריים במרחב הישראלי.

מסמך מנחה לתכנון היישובים במרחב הכפרי

- נועד לשמש כלי לתכנון היישובים במרחב הכפרי עבור התושבים, מתכנני המרחב ומוסדות התכנון והרגולציה. עוסק במושב, קיבוץ וישוב קהילתי.
- מענה לשינויים המתרחשים והחזויים במרחב הכפרי באמצעות חשיבה מחודשת ופיתוח קווי מדיניות וכלי תכנון מותאמים למציאות המשתנה.
- מדריך יישומי - עוסק במספר סוגיות ליבה, תוך הצעת כלים לקידום הטיפול בהן.
- בכל נושא נסקר הרקע הרלוונטי לתכנון ונקבעים עקרונות תכנון מנחים, שימושים מוצעים, הנחיות בסיסיות והנחיות מומלצות.
- בסוף כל נושא מוצגים כלי בחינה לבדיקת הטמעת הנושא בתכנון.

אדר' דני קידר, אדר' אסף
קשטן; א.ב. מתכננים
עריכה: מילכה כרמל, מרכז
המועצות האזוריות; אדר' צאלה
קרניאל, יד טבנקין, ינואר 2019

לאור אופיו הייחודי של הקיבוץ - גיבוש המענה התכנוני לא יהיה שלם ללא עיסוק במרכיבים הקהילתיים:

- להגדרות המשותפות של הקהילה - השפעה מכרעת על אופי הישוב, קצב הצמיחה שלו, חזותו המרחבית.
- הקיבוצים הוקמו כאגודות שיתופיות-חקלאיות (אגש"ח) - מאפשר לקיבוץ לנהל את קהילת חבריו, לשמר את נכסי היישוב בבעלות משותפת ולנהל באחריות משותפת את השטח הפתוח סביבו.
- אופיו של הקיבוץ קשור גם במורשתו החקלאית, ולמיקומו בסמוך לשטחים פתוחים - מחייב לשמור על זיקה לשטחים הפתוחים ולשאת באחריות לקיומם ולשימוש בהם, לעיבוד חקלאי, תיירות, שמירת טבע, קיימות.
- התכנון הוא ביטוי פיזי לתהליך חברתי-ארגוני אסטרטגי של הישוב - לנצל את התהליך התכנוני לחיזוק החוסן הקהילתי, יצירת וריענון הזהות הקהילתית המשותפת, ובניית הסכמות בסוגיות חברתיות, שיש להן השלכה תכנונית.
- אגף חברה וקהילה בתנועה הקיבוצית - גיבוש תפיסת קהילה קיבוצית במיטבה, המבטאת את המכנה המשותף בין הקיבוצים למרות השונות הקיימת ביניהם.
- הכנת תכנית אב קהילתית-חברתית כחלק ממסמכי התכנית - תהווה את הבסיס לתכנון ולהתפתחות הישוב ותקבע בהתאם את הפיתוח המתאים לו.

בחינת היבטי התכנון בקיבוצים רבים לאורך מספר שנים, העלתה מספר אבחנות:

- ייחודיות המרחב הקיבוצי נובעת מהשילוב בין מרכיבים פיזיים-מרחביים למרכיבים חברתיים-ערכיים.
- השתנות המרחב הקיבוצי נובעת משינויים בערכי חברי הקיבוץ ותושביו, ומדרישות רגולציה חיצוניות.
- ערכים מסורתיים לא נזנחו - קיים רצון לשמור על ערכים מרחביים המאפיינים את הקיבוץ, במיוחד בדור הצעיר.
- קיבוץ חייב לכלול יסודות של שיתוף - בכל קיבוץ נדרשים התושבים לקבוע לעצמם מה מקומו של רעיון השיתוף השוויוני, הקהילה הדמוקרטית וחיי החברה המיוחדים אותם ביחס לסביבה החיצונית.
- החיפוש מייצר מודלים וגיוון חדשים.
- שימור ופיתוח המרחב הקיבוצי - תלוי בסולידריות קהילתית, בריבונות הקהילה, ביכולת להציג סדר יום ולממשו.
- יש צורך בדרישות ותקני תכנון ייחודיים לקיבוץ, במקום החלת אמות מידה וסטנדרטים של המרחב העירוני על היישוב הכפרי, כרוחב כבישים ותקני חנייה, פרוגרמות לשטחי ציבור וגודל מרבי.
- תכנית סטטוטורית היא כלי מוגבל לביטוי נושאים ערכיים, מופשטים ועקרוניים, ויש צורך להשלים את התכנון הסטטוטורי בתכנון פנימי-קהילתי – באמצעות פרוגרמה/תכנית אב קהילתית-חברתית.

• מה היא תמונת העתיד של הקיבוץ?

• מהם מרכיבי היסוד של הקיבוץ – שיתופיות/ קהילתיות/ חקלאות/ אמצעי ייצור/ עירוב שימושים?

• האם ניתן ליצור הלימה בין מרכיבי הזהות הקהילתית הייחודית של הקיבוץ לבין תכנונו המרחבי העתידי?

• כיצד ניתן להתאים את העקרונות ומרכיבי היסוד בזהות הקהילתית לשינויים עתידיים, על מנת לשמור על הזהות הקהילתית הייחודית ביחד עם קידום ופיתוח הקיבוץ כישוב חי, יצרני ופעיל?

• האם יש מקום לחשיבה גם על תפקיד לאומי חדש לקיבוץ?

טקס שבועות, רמת יוחנן, 2021

אחר צהריים בקיבוץ, יוחנן סימון

<https://www.galleryonline.co.il/> אתר הגלריה און ליין,

